

A nyitottságról (Kísérlet a komplex megközelítésre)

Práger László

A közgazdasági elméletnek - és természetesen a gazdasági gyakorlatnak is - több évszázada középpontban álló témája a gazdasági nyitottság. Esetenként a gazdaságpolitikai gyakorlattól kaptak ösztönzést a (sokszor egy-egy ország konkrét gazdaságpolitikáját megalapozó) elméleti munkák, a nemzeti gazdaságfilozófiák kialakítására irányuló kutatások. Máskor - talán ritkábban - az elméleti eredmények hatottak a nemzeti gazdaságpolitikák tartalmára.

Így vagy úgy, visszatérő jellemzője ennek az évszázados – és nyilván szükségszerűen folyamatos– figyelemnek, hogy a megközelítések középpontjában mindig a *külső világ*, a *külső környezet áll*. A szabadkereskedelemtől és az autarkiaról, a korlátozott vagy a korlátoktól mentes nemzetközi kereskedelemtől szóló művekben és a gazdasági gyakorlatban még ha természetesen általában jelen van is, sőt meghatározó a *belső kényszer* és az *érdek*, mégis inkább a *külső világ*, a környezet elemzésén, leírásán, valamilyen (az adott gazdaság számára kedvező) külső környezet létrehozásán, illetve a meglévő megerősítésén vagy megváltoztatásán van a hangsúly. Általános jellemző tehát a külső viszonyok vizsgálatának elsőbbsége.

Másik jellemzője a nyitottság vizsgálatának a gazdasági és kereskedelmi összefüggések középpontba állítása.

A belső kényszer szerepe

Témánk szempontjából az alapvető kérdés: vajon a *külső világ nyitottságára* van-e szükség az adott gazdaság helyzetének javításához, vagy inkább a „belső nyitottság” fokozása révén van esély a világ fejlődési folyamataiba való integrálódásra ?

A politika, a gazdaságpolitika és a gazdasági elmélet hazai művelői a mostani időszakban –közvetlenül vagy közvetetten– már a nyitottság *belső* vonatkozásait is erőteljesebben hangsúlyozzák.¹ Amint azt az MSZMP XIII. kongresszusának határozata megfogalmazza: „Hazánk természeti-gazdasági adottságai, társadalmi és gazdasági érdekeink szükségessé teszik, hogy fokozzuk részvételünket a nemzetközi munkamegosztásban” ([15] 705. 1.).

A magyar népgazdaság VII. ötéves tervében külön is hangsúlyozzák az *import összetett*, nem pusztán hiánypótló, hanem a teljes szervezeti-intézményi rendszerbe beépülő,

¹ Emellett természetesen nagy jelentőségük van a nyitottságunk külső feltételeinek javítására irányuló diplomáciai és külgazdaság-politikai erőfeszítéseknek. A velünk kapcsolatban állók nyitottsága ugyanis nyilvánvalóan feltétele saját nyitottságunk kibontakozásának.
Az írás a megjelent cikk kézírata.

azt élénkítő, megújító szerepét. „A behozatal által támasztott verseny egyre inkább készítse a hazai termelőket az előállított termékek gazdasági-műszaki jellemzőinek javítására” [16]. Lényeges jellemzője még a tervnek a gazdasági folyamatoknak a *belső* szükségletek oldaláról való megközelítése.

Nyitottságunk „történelmiségéről”

A nyitottság komplex megközelítésére törekedve célszerű – legalábbis időlegesen – különválasztani a „történelmi nyitottság” vizsgálatát és a nyitottság „aktuális” jegyeinek elemzését, még ha tudjuk is, hogy a két oldal szorosan összefügg egymással: a „történelmi” nyitottság az aktuális „*nyitottságállapotok*” sora, az aktuális nyitottság forrásai között pedig ott találhatók a hosszú távon ható, történelmi² tényezők.

A történelmi nyitottságot vizsgálva természetesen csak azokat a múltbeli összefüggéseket tekintjük át, amelyek hozzásegíthetnek a jelen problémáinak, azok eredetének megértéséhez.

A külkereskedelem már a századforduló táján fontos tényezője volt a magyar gazdaság növekedésének, és jelentősége - néhány visszaeséstől eltekintve - azóta nagymértékben növekedett. A kivitel és a behozatal együttes értéke az első világháború előtti években a nemzeti termék 45 százalékát tette ki. Ebből 11 százalék volt a vámkülföldi külkereskedelem, 34 százalék pedig a Monarchián belüli árucseré, amely – a belső vámhatárok hiánya és a közös valuta következtében- feltételeit és adottságait tekintve közelebb állt a belkereskedelemhez ([14] 384. 1.). Ennél nagyobb külkereskedelmi aránnyal a korabeli Európában csak Ausztriában és Dániában találkozunk.

E számok értékeléséhez az is hozzátartozik, hogy a nyitottság nem mérhető egyetlen mutatóval. Sem a „nyitottság” révén kihasználható komparatív előnyök, sem a miatta föllépő lehetséges hátrányok nem érzékeltethetők a külkereskedelemnek a nemzetgazdasági teljesítmény valamely összevont mutatójához való viszonyával [9]. (Egyebek között ezért is külön kutatásokat igényel az *integrációk* szerepe, nemcsak az említett történelmi múltban, hanem a jelenben is.)

Az áruösszetétel mellett fontos nyitottságértékelési szempont annak mértéke, hogy adott időszakban mennyire képes egy ország a világ alaptendenciáit kialakító gazdaságokhoz és azok meghatározó műszaki-termelési vonalaihoz integrálódni.

Visszatérve nyitottságunk történelmére, a századforduló környékén és után nemzetközi árucserénk 75-80 százaléka a Monarchián belüli forgalomra jutott. Ugyanakkor Ausztria nemzetközi árucseré-forgalmának 38-40 százalékát bonyolította le Magyarországgal.

Vámhatáron kívüli külkereskedelmi partnereink közül ekkor Németország volt a legfontosabb: a Monarchián kívüli kereskedelmünknek kerekén egyharmada jutott erre az országra. (Ez a teljes forgalomban 10 százalékon aluli részesedést jelentett.) Nagy-Britanniának, az Egyesült Államoknak, Franciaországnak és Olaszországnak (a korabeli műszaki-tudományos fejlődés többi „vivőgazdaságának”) a részesedése egyenként 1 és 2 százalék között mozgott.

A századfordulón hazánk szellemi kapacitása kifejezetten nagy volt. Kiemelkedő magyar *találmányok*, szabadalmak születtek az elektronika (például Zipernowsky, Déri,

² Történelminek a hosszú távon ható, az ország társadalmi-gazdasági adottságában „benne élő” jegyeket nevezzük.

Bláthy, Kandó stb.), a híradástechnika (Puskás Tivadar, Pollák Antal), a hidraulika (Bánki Donát), a közlekedési eszközök (repülőgépek, belső égésű motorok) területén.

Mély és egyre szélesedő szakadék választotta azonban el a szellemi kapacitásokat és a szellemi termékek megvalósításához szükséges műszaki, pénzügyi és ipari gyártóbázist. Egyre több találmány maradt „íróasztalfiókban”.³ Nehezült a technikai áramlatokba való illeszkedésünk.

Ha az innovációs eredmények nem támaszkodhatnak erős *termelési háttérre*, a „mindennapok szervezett munkájából” adódó termelőerőre, az újítók-feltalálók növekvő hányada jut „a nehéz emberek” sorsára. Ennek oka többnyire nem az illetékes vezetők hibás hozzáállása, sem az irányítás, a szabályozórendszer merevsége, konzervativizmusa, hanem az, hogy az objektív adottságok nem teszik lehetővé sem a külső, sem a *belső* innovációs eredmények befogadását, megvalósítását.

A nyitottság mai kérdéseinek vizsgálatához a második világháborút közvetlenül megelőző évek elemzése is adhat értékes adalékokat. A meglévő hasonlóságok egy része véletlenszerű, másik részük azonban feltételezhetően a magyar gazdaságban hosszabb távon ható erőkből fakad. Természetesen magukban a történelmi feltételekben is nagy „váltópontok” vannak. Nyilvánvaló, hogy a felszabadulás előtti és az azt követő „történelmi” tényezőket nem lehet összemosni: a nyitottság mozgástere, a lehetőségek alapvetően különböznek a két korszakban.

Az ország külforgalma a második világháború előtti időszakban is jelentős volt.

A kivitel *áruszerkezetében* 1937-ben az első helyen a búza, a másodikon a szarvasmarha, az ötödiken a sertés állt ([6] 269.1.). (Az ipari export növekedése viszont dinamikusabb volt a mezőgazdaságiénál.)

Földrajzi szerkezetét tekintve a korabeli értékelés szerint külkereskedelmünk *nem volt eléggé diverzifikált*; exportunk alakulását nyomasztóan nagy mértékben határozta meg három nagy partnerországunk gazdasági helyzete. (Ennek megváltoztatására tettek is erőfeszítéseket.)

Az ország exportpiaci függőségét jól mutatja, hogy ebben az időszakban kivitelünk 53,2 százaléka Németországban, Ausztriában és Olaszországban talált vevőre. Figyelembe kell venni azt is, hogy Németország egyoldalúan diktálta az odaáramló termékek árát ([6]246.1.). A technológiai fejlődés élén járó Egyesült Államok részesedése 1936-ban a behozatalban még 5,32 százalék, egy év múlva már csak 4,51 százalék, Nagy-Britanniáé 5 százalék körüli, Franciaországé alig egyszázalékos. A szomszédos Szovjetunióval - elsődlegesen politikai okok miatt - gyakorlatilag nem volt külkereskedelmi kapcsolatunk.

Adósságszolgálati kötelezettségeink miatt importunkat csak úgy tudtuk fönntartani, ha külkereskedelmi mérlegünk számottevő aktívummal zárult. A magyar külkereskedelemnek 1931-1937 között - egy év kivételével - romló cserearányok (az akkori szóhasználat szerint: árólló) mellett kellett aktívumot elérnie. (Lásd az 1.sz. táblázatot.)

Külön vizsgálatot igényel témánk szempontjából a nemzetközi pénzületbe való bekapcsolódásunk, amely önmagában is nagyobb nyitottságra szorítja a nemzetgazdaságot. Katona Béla közgazdasági évkönyve szerint: „A nyugati országoktól való nagymértékű függőség nálunk is érzékeny pontja a gazdasági életnek...”

³ Ezek közé tartozott Jendrassik György gázturbinája, Asbóth Oszkár helikoptere. Fonó Albert sugárhajtóműve, Svachulay Sándor számos eredménye a repüléstechnikában, Sklenár János gömbtolattyús villanymotorja vagy Fejes Jenő korszerű népautótípusa. E találmányokat a sikeres kísérletek ellenére nem vezették be a termelésbe és sokéves próbálkozás után többségüket Angliában és Németországban szabadalmaztatták. Jendrassik gázturbinája, Asbóth helikoptere, Fonó sugárhajtású repülőgépe egyaránt az angol és a német ipar fejlődését mozdította elő ([13]748.1.).

I.sz. táblázat

A külkereskedelmi áruforgalom árindexe
(1925-1927: 100)

Év	Behozatal	Kivitel
1931	84,9	71,9
1932	71,1	60,4
1933	60,0	49,1
1934	55,7	52,4
1935	55,5	57,1
1936	52,9	51,9
1937. VI. hó	60,9	60,1
1937. IX. hó	60,4	60,3

Forrás: Katona Béla: Magyarország közgazdasága (Közgazdasági évkönyv az 1937. évről). Gergely R. Könyvkereskedés, Budapest, 1938.

([6]246.1.). Továbbá: „Külföldi kölcsöneink ügye...egyelőre nyugvópontra jutott, sőt pénzügyi kormányunk és a Magyar Nemzeti Bank vezetőinek évek óta végzett céltudatos munkája meggyőzte hitelezőinket fizetési készségünkről, ami alig felbecsülhető előnyt fog részünkre jelenteni kölcsöneink végleges rendezésénél és új kölcsön igénybevételénél” ([6]171.1.).

Figyelemre méltó, hogy az 1938-ban kiadott Közgazdasági Évkönyv is a gazdaság szükségzerű jellemzőjének tekinti a nyitottságot. „A kulturális és gazdasági haladás példátlan erejű lendülete átáradt a határokon, s az egyre tökéletesebb árucserre felbonthatatlan egységbe forrasztotta a kölcsönös érdekeket” ([6]242.1.).

Áttekintve a századfordulótól napjainkig terjedő időszakot, azt látjuk, hogy az uralkodó közgazdasági megközelítésekben és a gyakorlatban is - az ötvenes évek elejének részben kényszerű autarkijától és néhány ritka, az autarkia szellemében fogant megnyilatkozástól eltekintve - határozott *nyitottságigény* nyilatkozik meg.⁴ E véleményeknek,

⁴ E ritka kivételek közül különösen érdekes Vajda Imrének az 1960-as évek elején írt fejtegetése:

„...a kérdés lényege ez: szükséges-e, hogy a két világrendszer versenyének jelenlegi időszakában, tehát a most kialakuló perspektívában a szocialista országok részesedése a világkereskedelmi forgalomban arányos legyen az ipari és mezőgazdasági termelésben való részesedésünkkel? Nézetem szerint nem: a szocialista tervgazdaság annyira eltér a tőkés piaci gazdaságtól, tervezettségé annyira különbözik annak anarchiájától, hogy a nemzetközi munkamegosztás jelenlegi hiányosságainak kiküszöbölése után sem lesz szüksége olyan mértékű külkereskedelemre, mint amilyen a tőkés konkurencia és a monopolkapitalizmus viszonyai között, különösen pedig a fellendülés szakaszában ott létrejön. A szocialista tervgazdaság a legmesszebb menő nemzetközi munkamegosztás mellett is minden egyes szocialista ország gazdaságának sokoldalúságára, komplexitására törekszik és nem nyújt lehetőséget a piacok olyan áthatolására, mint amilyen a kapitalizmusban a nagy monopóliumok harca következtében a kapitalista piacokon megvalósul” ([11]39.1.).

álláspontoknak többnyire a konkrét gazdaságpolitikában is érvényre jutó fontos *közös vonása*: a nyitottságot, a külgazdasági orientációt olyannyira szükségesnek tartják, hogy sok esetben tudomásul veszik *minőségi oldalának háttérbe szorulását* is. Például a belső piac ismételten „másodrendűvé válik, jöllehet meghatározója a külgazdasági eredményeknek. Ez természetesen önmagában is ellentmondás; a belső piac elhanyagolása és nyitottság szükségességét hangsúlyozóknak nem átgondolt elve, hanem inkább külső kapcsolódásunk háttérbe szoruló, „*elfelejtett*” feltétele.

Nyitottságunkról

A nyitottság legkézenfekvőbb mérőszáma a külkereskedelemnek a teljes hazai termeléshez viszonyított aránya. A nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásunk intenzitását általában az exportnak a nemzeti jövedelemhez vagy a teljes hazai termeléshez való arányával szoktuk jellemezni. A világpiacon legnyitottabb országok (Hollandia, Írország, Belgium) 50-60 százalék körüli mutatója nincs túlságosan messze a mi hasonló számítással készült „nyitottsági” mutatóunktól. Az ebből levont azon következtetés azonban, hogy kellően kapcsolódtunk volna be a nemzetközi áramlatokba, s megfelelően kiaknázzuk a nemzetközi munkamegosztásban rejlő (komparatív) előnyöket, több vonatkozásban is megkérdőjelezhető. Mindenekelőtt, a közölt mutatók mennyiségik jellegűek: nem szólnak arról, hogy a nyitottság mögött valójában mekkora előnyök (vagy hátrányok) húzódnak meg. Nem árulják el, hogy a magas arányszámok geológiai, gazdaságföldrajzi vagy geopolitikai „ösztönző-ösztönzöttségek”, avagy tényleges komparatív előnyök, felismert és érvényesített nemzetgazdasági érdekek eredményeképpen alakultak e-ki.

Éppen ezért szakítanunk kell a csak viszonyszámokban való gondolkodással. Az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Japán vagy a Német Szövetségi Köztársaság jóval *alacsonyabb relatív* mutatói esetenként intenzívebb (és minden bizonnyal *hatékonyabb*) nyitottságra utalnak. Lehetséges, hogy a relatív mutatók alapján negyed-ötödakkora nyitottság több „tényleges nyitottságelemet” és eredményt hordoz magában, ha minőségi tartalma intenzív és magas szintű.⁵ A forgalmi szférában a bruttó mutatóknál maradvány is találkozhatunk *nyugtalanító* mérőszámokkal. Ilyen például Magyarország

⁵ Szóltunk már róla, hogy az elméletnek az eddigieknél aktívabban szükséges foglalkoznia nyitottság és az integráció összefüggésével. Leginkább az EK-nak az Egyesült Államok és Japán mögötti általános, de különleges technológiai lemaradása mutatja, hogy a regionális szervezeten belüli magas belső forgalom bezártsággal, „nyitottsághiánnyal” is együtt járhat. Egyszerre van jelen -de különböző fejlettségi szintű csoportosulásoknál eltérő mértékben - az integrálódásból adódó együttműködés (piacbővítés, közös termelési-műszaki fejlesztés stb.) mással nem helyettesíthető előnye és a külső nyitottság követelménye. Fontos, hogy a külső nyitottsági követelmény nem egy-egy tagországgal, hanem az integrációval mint egészszel szemben fogalmazódik meg. A teljes értelemben vett nyitottság adott fejlődési periódusban az integráción belüli nyitottság feltételrendszerének kialakulását, erősödését is feltételezi. A KGST 2000-ig terjedő komplex programja egy olyan „belső” fejlődést indíthat el, amely megalapozhatja az adott integráción túlmutató, de az integráció egészét is erősítő nyitottságot. A gazdaságban - akárcsak a politikában - csak egy kellő fejlettségre támaszkodó gazdasági erő és kereskedelempolitika biztosíthat megfelelő tárgyalási pozíciót. Különösen jól érzékelhető ez a technológiai kereskedelemben, ahol csupán kölcsönös rázorultság és kölcsönös előnyök megléte esetén indulhat meg a forgalom

Ilyen meggondolások is szerepet játszhatnak abban, hogy a nyugat-európai országok - az Egyesült Államok és Japán műszaki-technológiai előnyének ledolgozására - létrehozták az EUREKA programot. De a KGST-országok előbbieken említett 2000-ig terjedő komplex programjának is vannak - más motivációk mellett - hasonló indítékai és céljai. Ily módon ennek megvalósulása, eredményessége a teljes nyitottságunk, a széles körben értelmezett nemzetközi kapcsolódásunk előfeltétele is.

világkereskedelemben való lassú, de folyamatos térvesztése. Hazánk részesedése 1938-ban 0,65, 1955-ben 0,7, 1983-ban 0,46 százalék volt.⁶ Az elmúlt évtized során csökkent Magyarország részesedése a fejlettebb tőkésországokat magában tömörítő OECD importjában. E tendencia más kelet-közép-európai országok esetében is megfigyelhető. Pedig a kis-közepes országok expanziós lehetőségei nagyok, legalábbis ezt mutatja néhány ázsiai ország térnyerése, bizonyítva, hogy kis ország mivoltunk önmagában „nem felmentés” a lemaradásra. (Lásd a 2.sz. táblázatot). Magyarország világkereskedelmi részarányának változásában különösen figyelemre méltó, hogy 1960-ról 1982-re a gépipari termékek világexportjában való részesedésünk 1,16 százalékról 0,54-re esett vissza. A mezőgazdaság viszont képes volt erősíteni pozícióit: világpiacon részesedése 1960-ról 1965-re 0,52 százalékról 1,09-ra nőtt, és 1982-ben is 1,06 százalék volt [4]. Aggasztó az is, hogy miközben az ipari kivitelben *romlott a helyzetünk*, ezzel összefüggésben csökkent a világ importján belüli súlyunk, és így a gazdaságot *kívülről serkentő* materiális és szellemi innovatív erő hatása is.

Az export- és importkényszer csak együttesen *értelmezhető*. A következő részben, melyben a történelmi és a jelenlegi nyitottságunk okait rendszerezük, azt igyekszünk bizonyítani, hogy mostani nyitottságigényünk egyaránt táplálkozik az 1974-1979 és az 1979-1984 közötti gazdasági periódusból, mint ahogy a két szakasz *is egymásból következik*.

2.sz. táblázat

**Néhány ország részesedése az OECD importjában
(százalék)**

Ország	1972	1980	1983
Ausztria	0,98	0,94	0,94
Dél-Korea	0,45	0,81	1,22
Hongkong	0,89	0,90	1,11
Jugoszlávia	0,49	0,30	0,34
Magyarország	0,27	0,21	0,19
Szingapur	0,22	0,51	0,57
Tajvan	0,75	1,00	1,53

Forrás: OECD Statistics of Foreign, Series „A”. (Idézi [5] 91.1.).

Külső nyitás, belföldi bezárkózás 1974-1979 között

A hetvenes években megvalósított külső nyitás - minden negatívuma (például az adósságállomány felhalmozódása) ellenére - hosszabb távon fennmaradó nyitottsági kényszert is szült. Magát a nyitást semmiképpen sem hibáztathatjuk, bár kétségtelen, hogy az nem volt megfelelően irányítva, erősebben érvényesült benne a kényszer, mint a *lehetőségek*

⁶ Magyarország külgazdasági térvesztéséről lásd részletesebben Bognár József és Kádár Béla tanulmányait. Ugyanakkor e szerzők és más kutatók gondolatrendszerében jelentkezik a nyitottság tág értelmezése, interdiszciplináris megközelítése is. ([1], [2], [7], [8], [10]).

okos felhasználása. Igaz, a világ gazdaságtörténetének ebben a legutóbbi évtizedében olyan kedvezőtlen mozgások mentek végbe, amelyek a forgalmi, a pénzügyi, a hitelszférára, a beruházásokra és a termelésre, sőt a *gazdasági, kulturális, emberi kapcsolatok egészére is kiterjedtek*.⁷

Az alapvető ellentmondás, hogy a belső mechanizmus az intézményrendszer, szervezeti rendszer, a belső piac - amelynek a nyitottság *legfőbb* hordozói, a *kapcsolódások* legfőbb elemei - „*lemaradtak*” a külső nyitás mögött, mind a KGST, mind a kapcsolati rendszer többi elemének vonatkozásában.

A gazdasági mechanizmus és a szervezeti rendszer, a vállalati gazdálkodás modernizálása, továbbá a szerkezetváltás azért nem tudott kellő időben igazodni a nyitottság magasabb szintjéhez, mert gazdaságunk és társadalmunk *alaptívítása, alkalmazkodóképessége és aktivitása* nem volt kielégítő.

A „stabilizációs korszak”

Az 1979 utáni stabilizációs korszak (1979-1984) határozott sikereket ért el az egyensúlyhiány *formális* leküzdésében, de az öt-hat év egészét tekintve túlságosan nagy hangsúlyt kapott a kereskedelmi és a fizetési mérleg aktívuma, a hitelállomány növekedésének megállítása, illetve csökkentése. Az aktívumkövetelmény érvényesítésében, a hitelállomány kezelésében erőltetetten elért (igaz, részben külső okokból is szükséges) időszak sikerek mellett *alapvető negatív tendenciák alakultak ki és erősödtek fel*: a beruházási tevékenység visszaesése miatt lelassult a szerkezetváltás, az általános *műszaki fejlődés*, és - ebből adódóan - integrálódási nehézségek léptek fel.⁸ Így a kétségtelen eredmények mellett *háttérbe szorult a belső helyzet* elemzése, kezelése - és nemcsak szűken vett gazdasági értelemben.

Mindez olyan induló helyzetet teremt a következő periódus számára, melyben egy *felhígult* szerkezetű és *stagnáló mennyiségű export* mellett kell eleget tenni a közismert aktívumkövetelménynek, miközben az importszükséglet kielégítése mennyiségileg és minőségileg egyaránt elmarad az igényektől.

Mindezek miatt olyan komplex nyitási stratégiára van szükség, amelynek – bármily ellentmondóan hangzik is - a *belső társadalmi-gazdasági mechanizmus* áll a középpontjában. Ebbe beleérthető a túlságosan nagyszámúvá nőtt (így egyszerre aligha érvényesíthető) „*prioritások*” felülvizsgálása, a valódiak következetesen kiemelt kezelése és a másodlagosak

⁷ A nyitottság teljességét jelentősen befolyásolhatják az egyes részelemek. Nyitott lehet például a hitelszféra, azaz rendelkezésre állhatnak szabad hitelforrások. Ha azonban ez a nemzetközi pénzügyi-gazdasági pozíció egy embargós, elzárkózó jellegű nemzetközi kereskedelempolitikával párosul, akkor összességében a nyitottság feltételei nincsenek meg egy ország, esetünkben Magyarország számára.

⁸ Műszaki-technológiai szintünk leértékelődésére utal, hogy míg az új termékek arányát a teljes ipari termelésben Japánban és az Egyesült Államokban 25-3 százalék közöttire becsülik, és az NDK-ban is megközelíti a 20 százalékot, megfelelő hazai mutatónk egyes számítások szerint 1983-ban 2 százalék körüli volt, és a korszerűsített termékekkel együtt is csupán 7-8 százalékot ért el. Igen magas, 15 év körüli a feldolgozóipari termékek átlagos életkora is. Termékeink mintegy 1/5-ét 1950 előtt kezdték gyártani.

A nemzetközi gazdaságban mégis van mozgásterünk. A fejlett piacokon bizonyos „lefutott” termékek elhelyezése sem minden esetben gazdaságtalan. Nyomott árszint akkor alakul ki, ha nagy a más elmaradott területekről jelentkező kínálat is. A fejlődés útja azonban nem ezeknek a piaci szegmenseknek az ellátása, hanem a magyar vivő ágazatok: a biotechnológia, a számítástechnikai szoftver, az elektronika stb. megerősítése.

határozott háttérbe szorítása. Mindez természetesen az eddiginél nagyobb eltökéltséget, tisztább vonalvezetést, határozottságot kíván a politikában, a gazdaságpolitikában és a gyakorlatban egyaránt. Élnünk kell továbbá két fontos lehetőségünkkel:

1. Ki kell használnunk a KGST –országokkal való hatékony együttműködés erősítésében meglévő tartalékokat.
2. Ki kell aknáznunk azokat a lehetőségeket, amelyeket például a biotechnológia, az elektronika a gyógyszergyártás területén már elért eredményeink kínálnak. Ez azonban csak határozott nyitással képzelhető el: e dinamikus ágazatoknak a hazai nagyságrendekbe, szervezeti rendekbe való *bezárása* nemcsak e területek, hanem a *teljes* magyar gazdaság teljesítőképességét csökkentenék. Mindez persze feltételezi a határozottan szelektív fejlesztést, esetenként jelentős állami eszközök mozgósítását is.

Nyitottságunk jövőjéről

Elsősorban nem valamiféle elméleti rendszerezési kísérletként, hanem inkább *jövőbeli nyitottságpályánk vonalainak felrajzolásához célszerű nyitottságszükségletünk és nyitottsági lehetőségünk* (nagyreszt már az előzőekben bemutatott) elemeinek valamiféle *csoportosítása*⁹ és az egyes tényezők minősítése.¹⁰

Általános („történelmi”) nyitottságszükségletünk legfontosabb elemeinek következők tekinthetők:

- földrajzi, geológiai adottságaink,
- gazdaságunk kis mérete (ezzel összefüggésben az optimális termelési nagyságrend elérésének nehézsége),
- a politikai múlt és a gazdaságtörténet,¹¹
- a lakosság „komplex jegyei”¹² (gondolkodás, szellem, humán- és műszaki kultúra, hajlam a külső környezet megismerésére és a kapcsolatteremtésre stb.),
- a külgazdasági szervezeti, intézményi háttér,¹³

⁹ Az osztályozás során saját társadalmunk és gazdaságunk konkrétumaiból indulunk ki. Néhány ismerv azonban más országok esetében is érvényesülő, esetleg általános jellegű lehet. Valószínűleg néhány fontos „forrás” kimarad, és az átfedések sem kerülhetők el teljesen. Minden „történelmi” *nyitottságforrás* kaphat olyan erős nyomatékot, hogy egy-egy gazdaságfejlődési, gazdaságpolitikai szakaszban aktuális nyitottságforrássá sorolódik át.

¹⁰ Amikor Veress Péter [12] cikkében gazdasági kapcsolataink alakításának korlátaival foglalkozik, tulajdonképpen - saját vizsgálati szemszögéből - egyben a nyitottságszükséglet forrásait is felsorolja. A következőket említi: gazdaságunk fejlettségi szintje, beleértve az adottságainkból fakadó erőteljes importfüggőséget: az erőforrások szűkössége; a gazdaságirányítás gyengeségei; az 1968-ban megkezdett reform sorsa; belső politikai és gazdasági célrendszerünk. Ezekon kívül nem kevésbé lényeges külső tényezőket is említi: a konjunktúra alakulását és a világgiazi árarányok átrendeződését; országunk nagyvilágban játszott gazdasági szerepének marginális jellegét; a legfontosabb tőkés piacainkat irányító (és manipuláló) erők magatartását; a KGST – országokkal folytatott együttműködés sajátosságait.

¹¹ Ezek eseményei a jelenhez közeledve egyre nagyobb súlyt kapnak.

¹² Ezt a történelmi nyitottságforrást - amely egyszerre lehetőséget, szükséglet és hajtóerő – *elemzték eddig legkevésbé*. Ennek ismerete és irányítása alapvető gazdasági-politikai feladat.

- a társadalmi-gazdasági szabályozás jellemzői,
- a társadalmi és gazdasági valóság szerkezete.¹⁴

A "történelmi" nyitottságnak mindig erős *minőségi* jegyei is vannak: azonos földrajzi-geológiai adottságú gazdaság importigénye is eltérhet például a fajlagos anyagfelhasználási jellemzők, a termelési és fogyasztási struktúrák különbségei következtében.

Az *aktuális nyitottságra* ható kényszerek és lehetőségek vizsgálatát alapvetően két gazdaságpolitikai szakaszra tekintve vizsgáltuk, az 1974-1979-es időszakra ("importnyitottság"): kereskedelmi passzívum, a hitelállomány rohamos növekedése), majd az 1979-1984 közötti periódusra, amely a "talonmaradás" jegyében az erőltetett egyensúlyjavítás gyakorlatát folytatta.¹⁵

Gazdasági nyitottságunk első, legkézzelfoghatóbb és leginkább objektív forrása a geológiai helyzetünkben következő *energia- és nyersanyaghiány*. A mennyiség és a minőség kérdése azonban itt is felmerül: a nagy anyagigényesség, a nemzetközi összehasonlításban - különösen forrásaink szűkösségét figyelembe véve - elfogadhatatlanul nagy energiaigényesség inkább a "*pazarló nyitottság*" minősítő jelző használatát indokolja. A nem megfelelő termelési-fogyasztási szerkezet, technológiai szint indokolatlanul magas (bruttó) nyitottsági mutatóhoz vezet.¹⁶

A magas külkereskedelmi hányad "történelmi folyamatossága" mögött valamiféle önálló nyitottságforrás is meghúzódik, ti. a *belső piac, működésének szabályozásának, irányításának elégtelensége*, amelyről hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy új jelenség. A valóság azonban

az, hogy ezek a gyengeségek egyszerre történelmi és aktuálisak. A magas külkereskedelmi hányad *annak* is következménye, hogy mérőrendszerünk a szükségesnél és a *lehetségesnél rosszabbul szelektálja* az importot is, az exportot is, *így mindkettő nagyobb az optimálisnál*.

A jövőben kívánatos nyitottságpálya meghatározásának szempontjából alapvető egy olyan, a külső környezet hatásait megfelelőképpen érvényre juttató egységes belső mechanizmus, amelynek ítéletei tényleges politikai, gazdaságpolitikai, társadalmi, gazdasági helyzetünkben fakadnak, és serkentik fejlődésüket. E vonatkozásban két tényezőre: *a belső feltételek elsődlegességére*¹⁷ és nyitottság *komplexitására* fontos föl hívni a figyelmet.

¹³ A szervezeti háttér jó néhány konkrétuma más megvilágítást kap, ha a nyitottságot kiterjesztetten a maga egészében értelmezzük. A jelenlegi külgazdasági politika egyik legvitatottabb kérdése a külkereskedelmi jog kiegészítése. A klasszikus központi utasításos rendszerben még csak 40-50 külkereskedelmi monopolvállalat bonyolíthatta le az export-import ügyleteket, ma a külkereskedelmi joggal rendelkező kereskedelmi és termelővállalatok száma 250 feletti. E szervezeti nyitási politika nyereségeinek és hátrányainak, végső eredményének mérésében leegyszerűsített —de gyakran felbukkanó - módszer, ha a jogok számszerű bővülését a forgalom rövid távú növelésével vetik egybe. Pedig nem kevésbé fontos, hogy a kiterjesztett joggal megtöbbszöröződik a *belső gazdaságnak* az a tartománya, amely *közvetlenül érintkezik* (összeméretik) a világ gazdasággal. Ennek a belső gazdaságra való visszahatása a második hullámban serkenti a fejlődést.

¹⁴ Valamennyi felsorolt jellemző a múltbeli folyamatok és a jelen összefolyását mutatja. Leginkább azonban ebben az elemben ér össze a „történelmi” és az „aktuális”.

¹⁵ Előre tekintve: a VII. tervidőszakban, sőt várhatóan azt követően is nyitottságforrás marad az adósságszolgálatból eredő export- és aktívumkényszer. Ennek „aktualitása” pedig - bármennyire meglepő lehet az állítás - a két eltérő gazdaságpolitikai periódusnak egyaránt következménye. Az 1974-1979 közötti nagy hitelfelvétel jelentős adósságszolgálati terhekkel járnak. Az 1979-1984-es „konszolidációs” periódusban az egyensúly érdekében visszafogtuk az importot, a beruházást, így az elmaradt import, az elmaradt beruházások nyomása is nagyobb importot és ezáltal nagyobb exportot követel. Az „elmaradt import”, „elhalasztott import” megfogalmazás egyaránt vonatkozik az anyag jellegű behozatalra, a technológiai importra, sőt az innováció importjára is.

¹⁶ Itt is az importkényszer hoz létre exportszükségletet, azáltal, hogy működésbe lép a „fedezeti mechanizmus”. De ez az export nem célszerű végső felhasználást vagy a végső felhasználás távlati emelését szolgáló beruházást finanszíroz, hanem egyszerűen elfecsérelt (nem objektíve szükséges) importot fedez.

Való igaz, hogy számunkra alapvető a nemzetközi áramlatokba való bekapcsolódás. Nem szabad azonban megengedni, hogy e már-már axiómává váló tételhez igazodjék a szabályozás és a belső helyzet; ellenkezőleg: belső szükségleteink felismerése vezessen a hiteles nyitottságképhez, a szükséges cselekvéshez!

Ami a nyitottság *komplexitását* illeti, ma már nemcsak az elmélet, hanem a gazdasági gyakorlat is felismeri, hogy a világfolyamatokba való integrálódásnak a *forgalmi szférán túl a termelési szférára* kell épülnie. Az integrálódásra való képesség, az adaptációs készség azonban a szorosabban vett gazdaságon túli területek, a *műszaki és a humán kultúra* illeszkedését is megkívánja. Ez pedig feltételezi a rendkívül tőkeigényes *infrastruktúra* elkerülhetetlenül szükséges fejlesztését, megfelelő szintjét is.

A technológiai olló további nyílásának elkerüléséhez szükség van a “fizikai” feltételrendszer, egyebek között a meglévő beruházások gazdaságosabb kihasználására, az új beruházások létrehozásának *szelektív* gyorsítására. Ehhez pedig megfelelő *visszafejlesztési* mechanizmus is kell (annak minden politikai, gazdasági összetevőjével együtt). A nyitottság infrastruktúrájának része az oktatás,¹⁸ kiemelten a nyelvoktatás, a tanulók, hallgatók és kutatók cseréje, a hazai (humán- és műszaki) kultúra „internacionalizmusa”.

Annak felismerése is elkerülhetetlen, hogy megfelelő termelési háttér, hazai hasznosítási lehetőség híján a sokszor (talán túlságosan is gyakran) emlegetett magyar szellemi tőke sem hozhat kézzelfogható hasznot az országnak, még optimális nemzetközi értékesülés esetén sem. Józan, kevésbé látványos, reális ráfordítási, fejlesztési és „működtetési” arányok kellenek a piramis csúcsa és alapja (vagyis a szellemi teljesítmények és a hasznosításukra képes termelési háttér) között.

A nyitottság nem helyettesíthető a magas exportkövetelmény vagy az aktívumkövetelmény fogalmával, legyenek azok bármennyire aktuálisak, szükségesek vagy kényszerűek. Az általuk emelt korlátokon belül sem lehet azonban megengedni a minőségi gazdaságossági követelmények látványos visszaszorulását.

Nyitottságunkban akkor érvényesíthetjük következetesebben a minőségi követelményeket, ha stratégiánkban nagyobb szerephez juttatjuk a hazai gazdaságot, és szigorúan ennek igényeihez igazítjuk külgazdasági és integrálódási lépéseinket. Ebben az esetben gazdaságpolitikánk nagyobb eséllyel oldhatja meg legnehezebb feladatát: a mai kényszerekből és a hosszú távú célokból következő tennivalók sikeres összehangolását.

¹⁷ Belső verseny hiányában az export jelentőségét általában túlértékelik. Mivel általában „szüksége van” rá a gazdaságnak, a szabályozórendszer, sőt az azon túlnyúló elemek a már kedvezőtlen, gazdaságtalan exportot is „megfizetik”. Ezzel azonban felborítják a normativitást, a valóságos érték- és arányokat, ez pedig nemcsak a komparatív előnyök mérését teszi lehetetlenné, hanem a hátrányos ügyleteket is „beengedi” a nemzetközi csere folyamatába. Így a komparatív előnyöknek és ebből adódóan a konkrét csere szerkezetének valamiféle torzult „szellemképe” alakul ki.

18. Ismeretes az oktatás és a folyamatos továbbképzés magas szintje a Szovjetunióban. Az általános és középiskolát befejezettek 40 százaléka Nyugat-Európában semmiféle továbbképzésben nem részesült, az Egyesült Államokban és mindenekelőtt Japánban viszont gyakorlatilag folyamatos oktatási rendszer működik a munkahelyeken. (/12/ 536.1.).

Hivatkozások

- [1] Berend T. Iván: Utunk a hetvenes évtizedig. Közgazdasági Szemle, 1980. 7-8.sz.
- [2] Bognár József: Strukturális váltásunk társadalmi-gazdasági összetevői és ellentmondásai. Közgazdasági Szemle, 1980. 7-8.
- [3] Inotai András: Az Európai Gazdasági Közösség versenyképességének alakulása. Stat. Szemle, 1980. 6.sz.
- [4] Iparfejlődésünk négy évtizede a világ gazdaság tükrében. Külgazdasági Szemle, 1985. 4.sz.
- [5] Kádár Béla: Accelerating Hungarian Growth. Acta Oeconomica, 1984. 1-2.sz.
- [6] Katona Béla: Magyarország közgazdasága (Közgazdasági évkönyv az 1937.évről). Gergely R. Könyvkereskedés, Budapest, 1938.
- [7] Kulcsár Kálmán: Gazdasági „kihívás”, társadalmi „válasz”. Közgazdasági Szemle, 1980. 7-8.sz.
- [8] Pach Zsigmond Pál: Társadalomtudományok és tudományközi kapcsolatok. Közgazd. Szemle, 1980. 7-8.sz.
- [9] Práger László: Nyitottság – másképpen. Népszabadság, 1985. Szeptember 25.
- [10] Simai Mihály: A reform külgazdasági összefüggéseiről. Közgazdasági Szemle, 1984.7-8.
- [11] Vajda Imre: Szocialista külkereskedelem. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963.
- [12] Veress Péter: Helyünk a nemzetközi munkamegosztásban. Közgazdasági Szemle, 1985.7-8 sz.
- [13] Magyarország történelme 1918-1919. 1919-1945. Akadémiai Kiadó, 1976.
- [14] Magyarország történelme 1890-1918. Akadémiai Kiadó, 1978.
- [15] Az MSZMP XIII. kongresszusának határozatai. Közgazdasági Szemle, 1985. 6.sz.
- [16] Törvény a népgazdaság VII. ötéves tervéről. Népszabadság, 1985. December